

УДК 3:001.12;008:165

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.62.21>

ГУМАНІТАРИСТИКА І ГУМАНІТАРНІ НАУКИ: ПОНЯТТЯ, ПРОБЛЕМИ І СТАТУС У ВИЩІЙ ОСВІТІ

Віктор Петрушенко

*Львівська православна богословська академія,
богословський факультет, кафедра філософських та церковно-історичних дисциплін
вул. М. Лисенка, 43, 79008, м. Львів, Україна*

Оксана Петрушенко

*Вищий приватний навчальний заклад «Львівський медичний університет»,
кафедра гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
вул. В. Поліщука, 76, 79018, м. Львів, Україна*

Посилення тенденцій до прагматизму у різних сферах сучасного суспільного життя, стрімкий розвиток інформаційних технологій та поява ШІ знову ставлять перед дослідниками питання про зміст і сенс гуманітаристики і гуманітарних наук, про їхню виправданість та доцільність. Це з одного боку, а з іншого – відмінності в їх трактуваннях у наявній літературі, в оцінці їхніх функцій і завдань вносить додаткову невизначеність у питання про їхній статус в сучасному суспільстві та освіті. У статті на основі розгляду наявних публікацій пропонується авторська версія вирішення зазначених питань, а саме: автори вважають за доцільне повернутись до трактувань гуманітаристики як сфери проявів духу і духовних процесів; притому йдеться як про інтелектуальну, так і про практичну діяльність. Зміст гуманітарних наук подається як сфера виявлення, вивчення та осмислення найперших життєвих цінностей та сенсів. У статті наголошено на необхідності відрізнити ті сфери життя, де наявні цінності та сенси, а також ті, де вони формуються та виявляються в їхніх іманентних якостях. Відповідно, сферою гуманітаристики варто вважати найперші сфери культуротворення, а гуманітарні науки покликані виявляти та досліджувати названі сфери у контексті формування і проявів у них життєвих цінностей та сенсів як найперших орієнтирів людського життя. На думку авторів, зменшення питомої ваги гуманітарних наук у сучасній вищій освіті виносить питання про формування розвиненої людської особистості в стихію процесів повсякденного життя, тобто віддає їх волі випадкових чинників. У статті чітко формулюються основні завдання, що повинні виконуватись гуманітарними науками у сучасній вищій освіті України.

Ключові слова: гуманітаристика, гуманітарні науки, атрибути духу, духовні явища, цінності, сенси, життєві орієнтири, розвинена особистість.

Стан досліджуваної проблеми та її актуальність. Що таке гуманітаристика? На це питання не існує єдиної відповіді. З одного боку, у цей напрям включають філософію, релігійні віровчення і релігійні студії, мистецтвознавство, етику, юриспруденцію. З іншого боку, віддають перевагу не визначенню форм її наявності в суспільному житті, а визначенню її ролі. Наприклад, С. Федоренко у своєму огляді наявності гуманітарно-культурологічної складової частини в освіті США відзначала: «вивчення загальноосвітніх гуманітарних дисциплін в університетах США, що охоплює перші два роки навчання, має на меті навчити студентів орієнтуватися в просторі культури, засвоїти ціннісний підхід до світу, усвідомити значення екзистенціальної проблематики буття для формування їхнього світогляду. Отже, загальна гуманітарна освіта спрямована на формування гуманітарної культури студентів, на відновлення цілісності їхньої культури загалом як носіїв, творців

та субстратів культури суспільства» [1, с. 383–384]. Для низки західноєвропейських країн характерним є використання словосполучення “Arts and Humanities” для позначення тієї складової частини вищої освіти, що у нас традиційно має назву гуманітарної. У сучасному світі, що, як здається, все більше занурюється в політичні конфлікти і протистояння, а в системі освіти і виховання все більше орієнтується на прагматичні підходи, історична доля гуманітарної освіти викликає занепокоєння: навіть у назвах деяких публікацій прослизують гіркота і розгубленість. Ось пара прикладів: «Врятуємо гуманітарні науки» [2], або «Що ви збираєтеся робити зі ступенем у цій галузі? Відстоювати гуманітарні науки в епоху ефективності» [3]. Слід сказати, що публікацій, присвячених гуманітарним наукам і гуманітарній освіті, настільки багато, що навряд чи можна було би скласти на цю тему вичерпну бібліографію; пошлемося на публікацію, в якій наведені як вітчизняні, так і іноземні видання на тему гуманітарних наук та гуманітарної освіти [4]. Проте це не означає, що не варто додавати ще щось у цей величезний масив наявних досліджень, оскільки в цій темі є дискусійні та невирішені питання, а також існують проблеми, що, на наш погляд, вимагають поглиблених осмислень або й просто певних переформулювань: марно кажуть, що якщо якесь питання вперто не вирішується, то його слід переформулювати.

Завдання дослідження. У дослідженні ми зосередимось на трьох питаннях, органічно поєднаних між собою: (1) що саме та за якими критеріями можна віднести до гуманітарних наук; (2) які функції можуть і повинні виконувати гуманітарні науки у системі вищої освіти; (3) якими є місце та історична доля гуманітарної складової частини освіти у сучасному технологізованому світі.

Виклад основного матеріалу. Найперше питання, що, на наш погляд, вимагає обговорення, уточнення та поглиблення, – це питання про те, що таке так звана гуманітаристика, або, іншими словами, що саме можна віднести до сфери гуманітарних наук та на яких підставах. Самий термін «гуманітарні науки» або «гуманітаристика» має прозорий зміст: йдеться про те, що пов'язане з людиною, орієнтоване на людину. Як відомо, за часів античності з подання Аристотеля до філософії як науки усіх наук зараховували фізику, логіку та етику: остання й була за своєю сутністю наукою, найбільш близькою до людини. У середні віки всі знання обертались навколо Бога, а через Нього так чи інакше стосувались і людини. В епоху Відродження був проведений поділ наук на *Studia naturalis* та *Studia humanitatis*: такий поділ мав очевидне предметне підґрунтя, оскільки йшлося або про вивчення природи, або про вивчення (у певних ракурсах) людини [5, с. 3]. За часів модерну після проголошення кантівської тези про те, що в кожному знанні є рівно стільки науки, скільки в ньому є математики, тривалий час доволі активно підтримувалась думка про те, що, наприклад, етика не може мати логічних обґрунтувань, а тому не може й бути наукою (така позиція була характерною для різних версій пропозитивістських напрямів у філософії та громадській думці). В наш час у виданнях, присвячених гуманітарним наукам та гуманітаристичі, фігурують дуже відмінні визначення цих феноменів. У загальному плані гуманітаристика стосується не тільки знань про те, що пов'язане з людиною, але й різноманітної діяльності, спрямованої на виявлення та осмислення людини, тоді як гуманітарні науки є продуктом когнітивної, тобто пізнавальної, діяльності людини та людськості як такої. Здебільшого до гуманітарних наук відносять все те, що виявляє і фіксує внутрішній світ людини, що є продуктом людського самопізнання та орієнтує людину як щодо себе самої, так і щодо світу. У цьому плані цікаво згадати міркування Юргена Міттельштрасса, який «розрізняв два взаємодоповнювані види знань: знання про розпорядження (*Verfügungswissen*), яке служить технічному опануванню природи та забезпечується наукою, і знання про орієнтацію (*Orientierungswissen*), яке розробляє орієнтири для цілей та

належить гуманітарним наукам» [6, с. 51]. Проте, використовуючи термін «гуманітарні науки», йому надають дуже відмінного значення, починаючи виключно від філологічних студій [7, с. 70–123] та закінчуючи виходами у сферу соціальних наук [8]. Отже, питання про те, що, власне, можна віднести до гуманітарних наук та на яких підставах, залишається дискусійним. Спробуємо досягти в цьому питанні якоїсь певності та звернемось до історії самого цього питання.

Вважається, що для сучасних обговорень питання про гуманітарні науки найперше значення мають тези Г. Ріккєрта, чітко викладені ним у праці «Науки про культуру і науки про природу» [9]. Тут автор, зокрема, відзначав вже згаданий нами стан гуманітарних знань порівняно із природознавством: «культурологічні науки ще не знайшли <...> фіксованої системи; більш того, їхня невизначеність настільки велика, що їм часто навіть доводиться захищатися від проголошення наукового методу єдино легітимним» [9, с. 9].

Проте початок активного опрацювання проблеми співвідношення природничих та гуманітарних наук пов'язують з виходом у 1883 році праці В. Дільтея «Вступ в науки про дух»; притому самий цей термін науки про дух є своєрідним інтерпретуючим перекладом терміна Д.Ст. Міла “*moralscience*” [10, с. 13]. В. Дільтей вважав, що науки про природу і науки про дух фіксують найбільш радикальну відмінність між явищами дійсності, тому вони відрізняються предметом і методами, зокрема протистоять одне одному методи номотетичні (у природознавстві) і методи історичні та ідеографічні (у науках про дух). Полемізуючи з В. Дільтеєм, В. Віндєльбанд продемонстрував відносну протилежність означених наук за методами, оскільки, наприклад, у психології, соціології та економіці, що прямо стосуються людини, використовуються як ті, так й інші методи. Водночас В. Віндєльбанд вважав, що це не нівелює відмінність між означеними науками. До міркувань В. Дільтея він додав таке: (1) природничі науки покликані пояснювати дійсність, а науки про дух розуміти її, а також (2) природничі науки фіксують факти і визначають їх, а науки про дух їх оцінюють: «Виходячи із законів природи, ми розуміємо факти; виходячи з норм, ми повинні їх схвалювати або не схвалювати» [10, с. 17]. Оцінки, на переконання В. Віндєльбанда, базуються не на законах чи констатації фактів, а на певних ідеальних нормах, тому мають інші корені та іншу природу. Учень Віндєльбанда Г. Ріккєрт продовжив та поглибив напрацювання своїх попередників: він вважав, що природничі науки та науки про культуру слід розрізняти за матеріальними і формальними ознаками: до матеріальних він відносив об'єкт дослідження, а коли йшлося про формальні ознаки, Г. Ріккєрт також наголошував на доволі різкій відмінності між методами природознавства та гуманітарного пізнання: у першому випадку домінують номотетичні та універсальні методи, у другому – історичні та ідеографічні. Притому Г. Ріккєрт, ставлячи питання про спільні риси тих наук, що пов'язувались з людиною та духом, визнав, що слід поєднати в єдине трактування як питання методу, так і питання розуміння і цінності. Зрештою, він вважав правильніше вжити термін «науки про культуру», і щодо цього висловився доволі просто: «Природні продукти – це ті, що вільно ростуть із землі. Поле дає культурні продукти, коли людина його зорала та засіяла» [11, с. 20]. Звичайно, таке просте розведення вимагало подальших деталізацій та уточнень, що, зрештою, породило сперечання навколо питання про критерії розведення двох груп наук [11, с. 44–46]. М. Вебер присвятив спеціальне дослідження питанню про співвідношення об'єктивних та суб'єктивних методів у соціології, тобто науці, що цілком очевидно зосереджена на людському чиннику реальних процесів [11, с. 42]. Б. Фолкенбург спеціально відзначає, що друга хвиля дебатів про співвідношення природознавства та гуманітаристики проявилась у 60-ті роки XX століття [11, с. 41]. Ця друга хвиля пов'язана

з певними тезами представників неопозитивізму та Франкфуртської школи [11, с. 50], а також тезами відомої книги Ч. Сноу «Дві культури», хоча притому все більш помітним стає зміщення акцентів у цих дискусіях у бік соціологічної проблематики, тим більше, що Ч. Сноу техніко-технологічній культурі, як культурі динамічній, протиставляє так звану літературну культуру, що в його поданні постає як консервативна, більше орієнтована на традиції, ніж на майбутнє [11, с. 50]. У питаннях гуманітаристики тепер наголошується на тому, що поза соціумом, поза соціальністю не існує інтелектуальної діяльності, а тому слід говорити про соціально-гуманітарні науки та студії, а не про гуманітарні науки як дещо самостійне. Безумовно, цей аргумент є вагомим, і його не можна недооцінювати, проте самий факт обумовленості інтелектуальної діяльності соціальними чинниками не нівелює різниці між соціальними і гуманітарними явищами. За аналогією можна послатись на також незаперечний факт: людина є єдністю тілесного і духовного, хоча притому поза тілесним ми не стикаємось із явищами духовного плану, проте навряд чи хтось стане наполягати на тотожності тілесного і духовного. Отже, й соціальні явища і процеси, які фіксуються як факти реальності, не можуть претендувати на повне покриття явищ гуманітарного та інтелектуального планів. Більше того, слід зауважити, що жодні соціальні явища не можуть ні з'явитись, ні функціонувати поза людиною як розумною істотою.

Обґрунтування авторського підходу. Слід відзначити, що хоча у німецькій традиції фігурував термін «науки про дух», проте він не набув загального визнання і поширення, але також варто звернути увагу на те, що під час обговорення питання про сутність гуманітаристики не відбувалось серйозних занурень у питання про те, чим саме є дух та які якості йому притаманні. Тому ми почнемо прояснювати питання про сутність гуманітаристики саме з цього – з питання про дух та його якості. Чи можна замінити термін «дух» якимось іншим, який би не викликав підозри в анахронізмі та звучав би сучасніше? Напевне, можна: наприклад, вживати терміни «свідомість», «внутрішній світ людини», «інтелектуальні процеси», проте для їх пояснення і розуміння нам все одно не уникнути звернення до поняття духу та особливостей духовних явищ і процесів. Наприклад, коли ми намагаємось осмислити таку рису свідомості, як універсальність, тобто здатність включати у свій зміст та засвоювати будь-які відомості аж до нісенітності, то нам слід звернутись до чогось такого, що здатне проникати усюди та крізь усе. Звичайно, можна було б тут згадати й інформацію, проте йдеться не лише про присутність всюди, але й про дію проникнення усюди, деяку самовладну активність, а її традиційно пов'язували з духом від часів Геракліта, відомого своєю тезою про відсутність меж душі, яку він, як відомо, пов'язував з Логосом, а останній у подальшій традиції мав очевидну духовну природу [12, с. 205, 207].

Поняття духу було одним з центральних у період становлення і розвитку християнської патристики, і це зрозуміло, оскільки Бог, до якого спрямовувались усі душевні прагнення християн, мав чисто духовну природу. Патристика була майже одностайною у тому, що духу слід приписати такі атрибути, як вічність, простота, тотожність собі, саморефлексію, абсолютну активність, трансцендентність, креативність [13, кн. IV–V]. У таких атрибутах дух трактувався як запорука існування мінливого й відносного світу, що не мав основи у собі самому, а мав її в дусі як вічній та самовладній субстанції; такі ж характеристики духу фігурують у відомому творі Г. Гегеля «Феноменологія духу» [14, с. 127]. Притому варто зазначити, що першим та прямим виразом сутності духу Гегель вважав мову: «Гегель, таким чином, стверджує, що індивідуальна свідомість завжди вже існує в мові, що у своїй «сутності» вона сама формується мовою» [15, с. 46]. Тому марно ренесансне розуміння *Studia humanitatis* включало у свій зміст перш за все вивчення різних мов. Ті якості,

якими дух якісно відрізнявся від усього тілесного, часто іменували терміном «інтелігібельний», але також використовувались поняття абсолютного та ідеального. Отже, якщо так чи інакше, прямо чи опосередковано зводити гуманітаристику до поняття духу, то, вірогідно, слід визнати, що гуманітаристика й повинна стосуватись того, що пов'язується з атрибутивними рисами духу. Це значить, що до сфери гуманітарних наук ми повинні відносити: (1) вихід людської інтелектуальної активності на певні засадничі, всезагальні та граничні життєві орієнтири людського життя; (2) активність, занепокоєність свідомості людини у пошуках відповідей на найперші питання людського життя; (3) самоусвідомлення або внутрішню рефлексію свідомості. У найпростішому варіанті можна говорити про те, що гуманітаристика стосується вироблення та фіксації форм виявлення ідеальних сутностей, що пов'язуються з продукуванням сенсів та цінностей, але лише в тому ракурсі, коли останні виходять за межі наочного, матеріального та вводять нас у сферу неочевидного, але такого, поза яким людина втрачає орієнтацію у дійсності. Наведемо приклад. Ми всі легко і просто користуємося такими поняттями, як «рослина», «тіло», «дійсність», але далеко не завжди усвідомлюємо те, що ці поняття не мають прямого матеріально-фізичного аналогу в реальності: не існує окремої сутності, що носить назву «рослина». Це інтелектуальна конструкція, створена інтелектом та зафіксована у мові. Однак про те, як виникають такого роду конструкції, в яке відношення вони стають до дійсності, ми можемо сказати щось впевнено і зрозуміло лише тоді, коли почнемо спеціально вивчати духовні явища і процеси. Тоді ми потрапляємо у сферу відання таких наук, як психологія, філософія, когнітивні науки, а якщо хочемо отримати уявлення про те, в які життєві ситуації може потрапити людина, коли вона робить якісь вчинки, пов'язані із сенсами та цінностями, то ми звертаємось до мистецтва. Сфера, у межах якої прямо стоїть питання про необхідність долучення людини до духу та духовності, є релігія, а загалом усі духовні прагнення людини, що виявляються у різні способи та набувають різноманітних форм, втілюються у культурі.

Варто відзначити, що та чи інша доля інтелігібельності (ідеального) наявна в усьому, що проходить через людську діяльність, і тому цілком виправданим постає питання про те, як можна провести межу між власне гуманітаристикою та усім іншим. Адже, наприклад, поняття цінностей поширюється майже на все людське, а історично усвідомлення ціннісного аспекту людського життя починалось у сфері економіки [16]. У цьому питанні важливо не плутати дві важливі обставини: є сфери, де існують та проявляються цінності (1), та є сфери, де цінності стають спеціальним предметом осмислення, вивчення та продукування (2).

Цінності проявляються в усіх сферах людської життєдіяльності, оскільки всюди так чи інакше не лише наявні факти та явища, але й встановлюється й ставлення до них, тобто їх оцінка. Внаслідок того існують доволі численні класифікації різновидів цінностей [18]. Разом із класифікацією варто брати до уваги також ієрархію цінностей, серед яких на першому плані перебувають цінності, пов'язані з фундаментальними особливостями людського способу буття: йдеться як про такі традиційні цінності, як Істина, Добро й Краса, так і про цінності людської гідності, як-от свобода, самодостатність, самоповага, гордість, що окреслюють своєрідну територію проявів людської особистості. Щодо сенсів, то вони позначають кінцеві, стратегічні орієнтири людського життя, тому в короткому варіанті сенс життя може бути окреслений як те, за що людина готова віддати своє життя. Має бути цілком зрозумілим, що як у випадку розмови про цінності, так і у випадку трактування сенсів йдеться виключно про те, що перебуває у сфері духовної активності людини. Це є

дуже важливим, оскільки у реальному життєвому досвіді людина ніколи не стикається із завершеним, кінцевим, досконалим, ідеальним, тобто саме тим, що їй потрібне найбільше для організації власного життя; все це здобувається у духовній активності, конструктивній діяльності людської свідомості. Якщо тепер знову повернутись до питання про те, які сфери людської діяльності та які науки мають пряме відношення до продукування, вивчення та осмислення цінностей і сенсів, то ми ще раз позначимо серед сфер релігію і мистецтво та, ширше, культуру, а серед наук – філософію, психологію, мовознавство в усіх його відгалуженнях, когнітивні науки, сучасні різновиди антропології та певні напрями історії. Соціологію, політологію та економіку, звичайно, маємо віднести до соціальних наук, як і частину історичних досліджень. Вище вже йшлося про те, що соціальні процеси, що вивчаються соціальними науками, займають проміжне положення між природничими та гуманітарними, оскільки з природничими їх об'єднує прагнення та можливість фіксувати факти соціального життя, а з гуманітарними – необхідність враховувати духовну складову частину будь-яких соціальних подій – людської діяльності, креативності, ідеалів, міркувань про належне тощо.

Наступне питання, яке ми подали, як завдання статті, стосується функцій гуманітаристики загалом та гуманітарних наук зокрема. Не викликає сумніву те, що ці науки повинні окреслювати та надавати поглиблені і всебічні відомості про цінності і сенси, що, з одного боку, виявились та продемонстрували себе в історії людства, а з іншого – як цінності і сенси, що сьогодні визначають людське життя та людські взаємини. Притому ми не повинні забувати про необхідність визначення, зокрема, ролі цінностей та сенсів у людському житті: цінності окреслюють територію людської свободи, а сенси надають ваги тим чи іншим людським виборам та вчинкам, а разом цінності і сенси надають людині найперші, найважливіші орієнтири життя. Можна стверджувати, що втрата долучення до цінностей та сенсів тією чи іншою мірою виводить людину за межі людського способу буття, перетворює її життя на частково тваринне або й навіть рослинне.

Що відбувається в людському суспільстві тоді, коли на місце цінностей і сенсів ставляться скороминущі інтереси та прагнення? Відбувається те, що, власне, й відбулось після того, як людська історія вийшла за межі класичної доби та поступово перейшла до доби постмодерну, а саме: технізація та технологізація суспільного життя не лише породила глобальні проблеми людства, але й почала витісняти людську духовність на маргіналії інформаційних процесів. Вже сьогодні можна не перебирати сотні слів, щоб знайти риму для замисленого віршу, – це зробить ШІ. Та й дисертації і так звані наукові публікації також можна продувати у «співавторстві» з ШІ. На хвилі захоплення технологіями чи ставить хтось питання про людську духовність, гідність людської особистості, їхнє сучасне становище та майбутню долю?

1. Завершимо статтю питанням про місце гуманітарних наук у сучасній вищій освіті. Згідно зі статистичними даними, сформованими ШІ, у неklasичних, тобто спеціалізованих і технічних, ВНЗ України гуманітарна складова становить 10–12% від загального обсягу навчальних дисциплін. У більшості західних країн існує доволі широкий різнобій у визначенні її долі у відсотках, проте можна точно сказати, що напрямом, що позначаються як «Мистецтва і гуманістика», надається вагомого значення; інколи їхній обсяг досягає 30% від загального навчального плану [1, с. 384]. Все ж таки сьогодні у ставлення громадськості до предметного наповнення вищої освіти домінує прагматична тональність: слід навчати тільки тому, що може реально знадобитись людині в її подальшій професійній діяльності. Під підозру в непрактичності відразу потрапляють гуманітарні науки

і напрями. Вважається, що вони тільки відволікають людину від належного занурення у спеціальні предмети, а до того ж часто-густо ще й можуть бути доволі незрозумілими, як-от філософія.

2. Більша частина навчального процесу (70%) спрямована на самопідготовку студентів. Перед лекцією студенти повинні ознайомитися з усіма необхідними матеріалами і відвідувати їх не як слухачі, а як активні учасники – обговорювати тему з викладачем, ставити питання і пропонувати власні ідеї. Цей метод вважається більш ефективним.

3. Кожен студент повинен самостійно працювати над собою під час навчального процесу. Молода людина повинна сама формувати свою особистість як професіонала, працювати над розкриттям потенціалу, стежити за дисципліною і показати високий рівень самоконтролю.

4. Якщо студент не може зрозуміти тему, йому допомагають як викладачі, так і однокурсники. Тут не бояться попросити про допомогу і на всі прохання швидко реагують і не відмовляють. Кожен навчальний заклад прагне виховати перш за все фахівця.

Звернемо увагу на те, що у питанні про формування особистості спеціаліста навіть не згадуються засоби такого формування, проте саме такого роду завдання покладається на студентів. Не викликає сумніву те, що поза власною активністю індивіда марно говорити про формування розвиненої особистості, проте й твердження, що сам індивід на основі власних можливостей і ресурсів здатний виконати таке завдання, є доволі сумнівним. Адже, наприклад, саме ресурсна база таких суттєвих складових частин особистості, як гуманістичні цінності, життєві сенси та ідеали, міститься у тих науках і сферах, що входять у поняття гуманістики. В розмові з одним з авторів статті один з керівників відомого університету України сказав: «Невже ви думаєте, що знання етики справді може зробити студента моральною людиною?» Такими міркуваннями виправдовувалось вилучення етики та естетики з навчальних планів. Звичайно, було би наївним думати саме так, але зовсім небезпечним є міркування про марність та непридатність етики для системи вищої освіти, де сама орієнтація у предметному полі цієї дисципліни надає молодій людині можливість усвідомлювати мотиви, підстави та умови своєї поведінки, своїх взаємин з іншими людьми та ціннісних аспектів свого ставлення до явищ і ситуацій дійсності. Вилучення з навчальних планів сучасних ВНЗ України таких наук, як етика, естетика, релігієзнавство, ігнорування ролі мистецтва у формуванні розвиненої особистості фактично віддає молоді людину стихії випадкових чинників у процесі змістового наповнення її внутрішнього світу. А коли потім звучать заклики бути патріотами, то виникає питання: на якій основі? Як поза гуманітарними науками може з'явитись той духовний ґрунт, на якому патріотизм може органічно увійти в систему особистісного життєвого орієнтування?

З огляду на попередній матеріал можна чітко окреслити основні завдання гуманітарних наук у системі вищої освіти. Такими завданнями є: (1) ознайомлення з предметним змістом гуманітарних наук та гуманітарної проблематики; (2) дискусійний аналіз провідних підходів до трактування названої проблематики із залученням до обговорень студентів; (3) окреслення змісту основних понять (категорій) гуманітарних наук; (4) розгляд реальних ситуацій життя, в яких проявляються ціннісні та смислові підстави людських вчинків; (5) використання мистецтва у закріпленні навчального матеріалу. Навіть тоді, коли студенти будуть не дуже налаштовані на те, щоб поставитись до проблематики гуманітарних наук серйозно, вони точно будуть мати загальні уявлення про те, з чим вони мають справу тоді, коли роблять певний життєвий вибір або на чому ґрунтують свої вчинки, а це вже дуже важливо.

Важливість гуманітарних знань та орієнтацій проявляється особливо виразно за необхідності здійснити вибір за невизначених умов, тобто у ситуаціях, коли діяльність

людини виходить за межі прописаних правил поведінки або за межі обов'язків, які визначені певним напрямом деонтології. У таких ситуаціях людина повинна приймати рішення, які можуть ставити під загрозу життя або гідність людини (аварії на ЧАЕС, певні види медичних втручань або операцій), і уявлення про допустимі та неприпустимі дії визначаються саме духовним світом цієї людини, її уявленнями про цінності та про природу людини і світу.

Висновки. Отже, на основі поданого матеріалу можна стверджувати, що гуманітаристика та гуманітарні науки базуються на атрибутивних рисах духу та духовних процесів, тому в них на першому плані перебувають пошук та утвердження життєвих сенсів, ідеалів та цінностей, що визначають наріжні, фундаментальні орієнтири людського життя. До гуманітарних наук можна віднести ті, що відіграють провідну роль у формуванні, виявленні та дослідженні природи людських життєвих цінностей та сенсів, тобто тих, що пов'язані з філософією, релігією та мистецтвом або, ширше, з культурою. Звуження обсягів присутності гуманітарних наук у вищій освіті позбавляє молодих людей можливості орієнтуватись у засобах, формах та умовах формування свого внутрішнього світу, тобто можливості свідомого формування себе розвиненою особистістю. Питання про конкретні форми наявності гуманітарної проблематики у системі вищої освіти та про методику її викладання залишається важливою темою для вивчення та дискусій.

Список використаної літератури

1. Федоренко С. Вища освіта США в контексті освітньої гуманістично-культурологічної парадигми. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2015. Додаток 2 до Вип. 35. Т. IV (16): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». С. 379–386.
2. Caffrey K.T. What's Their Story? To Help Save the Humanities, Let's Listen to English Majors. *Journal of Educational Research & Practice*. 2025. Vol. 15. P. 1–23.
3. Kent E. What are you going to do with a degree in that? Arguing for the humanities in an era of efficiency. *Arts and Humanities in Higher Education*. № 11 (3). P. 273–284.
4. Гуманітарні науки і освіта сьогодні. *Матеріали читань до Днів науки Центру гуманітарної освіти НАН України 2021* (Київ, 15–18 травня 2021 року): збірка доповідей наукової конференції / передм. Ю. Іщенко. / редкол.: В. Рижко (голова), Ю. Іщенко, О. Кирилюк (відп. редактори), С. Таранов (модератор). Київ: ЦГО НАН України, 2021. 778 с.
5. Мальярчук О. Вища гуманітарна освіта Сполучених Штатів Америки в епоху інформаційного суспільства. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/6423/1/11movvgo.pdf>.
6. Falkenburg, Brigitte. The two cultures – old and new debates on philosophy and the sciences. *Comptes Rendus de l'Academie Internationale de Philosophie des Sciences*. Tome 1. *Science's Vois of Reflection*. 2022. P. 41–57. URL: https://resources.illc.uva.nl/CRAIPS/uploaded_files/inlineitem/cr.aips.falkenburg.pdf.
7. Михайличенко О. Суспільно-політичні та гуманітарні науки: теорія, історія та методика навчання: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / передмова М. Євтух. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2011. 347 с.
8. Лісовий В. Гуманітарні науки. *Енциклопедія сучасної України*. Т. 7: «Г»–«Ді» / гол. редкол.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. URL: <https://esu.com.ua/volum-7>.
9. Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft. Ein Vortrag Dr. Heinrich Rickert, ord. Professor der Philosophie an der Universität Freiburg i. B. Freiburg i. B. Leipzig und Tübingen. Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). 1899. 76 s.

10. Гаврилюк Р. Обґрунтування В. Дільтєсом, В. Віндельбандом та Г. Ріккертом доктрини поділу наук на науки про природу і науки про культуру. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 644. Правознавство. С. 12–25.
11. Falkenburg B. The two cultures – old and new debates on philosophy and the sciences. URL: https://resources.illc.uva.nl/CRAIPS/uploaded_files/inlineitem/craips.1.falkenburg.pdf.
12. The Presocratic philosophers a critical history with a selection of texts by G.S. Kirk, Fellow of Trinity Hall and Lecturer in Classics in the University of Cambridge & J. E. Raven, Fellow of College and Lecturer in Classics in the University of Cambridge. Cambridge University Press, 1957.
13. Боецій С. Розрада від філософії / пер. з лат. А. Содомора; передм. В. Кондзьолка. Київ: вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 144 с.
14. Phaenomenologie des Geistes Georg Wilhelm Friedrich Hegel. URL: <http://public-library.uk/ebooks/05/51.pdf>.
15. Bienenstock, Myriam (Paris). Zu Hegels erstem Begriff des Geistes (1803/04): herdersche einflusse oder aristotelisches erbe? URL: http://mbienenstock.free.fr/docs/Zu_Hegels_erstem_Begriff_des_Geistes.pdf.
16. History of the concept of value. J.E. King and Michael McLure. Discussion paper 14.06. URL: <https://api.research-repository.uwa.edu.au/ws/portalfiles/portal/96621983/14-06HistoryoftheConceptofValue.pdf>.
17. Joas H. Die Entstehung der Werte. Frankfurt am Main, SUHRKAMP. 1999. 321 s.

HUMANITIES AND HUMANITARIAN SCIENCES: CONCEPT, PROBLEMS AND STATUS IN HIGHER EDUCATION

Victor Petrushenko

*Lviv Orthodox Theological Academy,
Faculty of Theology, Department of Philosophical and Church Historical Sciences,
M. Lysenka St., 43, 79008, Lviv, Ukraine*

Oksana Petrushenko

*Private higher educational institution "Lviv Medical University",
Department of Humanities and Socio-Economic Disciplines,
V. Polishchuk St., 76, 79018, Lviv, Ukraine*

The strengthening of pragmatic trends in various spheres of modern social life, the rapid development of information technologies and the emergence of AI again pose questions to researchers about the content and meaning of the humanities and humanitarian sciences, about their justification and expediency. This is on the one hand, and on the other hand, the differences in their interpretations in the existing literature, in the assessment of their functions and tasks, introduce additional uncertainty into the question of their status in modern society and education. In this article, based on the review of existing publications, the authors' version of the solution to these issues is proposed, namely: the authors consider that it will be useful to return to the interpretations of the humanities as a sphere of manifestations of the spirit and spiritual processes; at the same time, we are talking about both intellectual and practical activities. The content of the humanities is presented as a sphere of identifying, studying and comprehending the most basic life values and meanings. Therefore, the article emphasizes the need to make difference between those spheres of life where values and meanings are present, as well as those where they are formed and manifested in their immanent qualities. Accordingly, the sphere of humanities should be considered the very first spheres of cultural formation, and the humanities are called upon to identify and investigate the named spheres

in the context of the formation and manifestations of life values and meanings in them as the very first landmarks of human life. According to the authors, the decrease the specific weight of the humanities in modern higher education places the question of the formation of a developed human personality in the sphere of everyday life processes, that is, gives them to the will of random factors. The article clearly formulates the main tasks that should be fulfilled by the humanities in modern higher education in Ukraine.

Key words: humanities, humanitarian studies, attributes of the spirit, spiritual phenomena, values, meanings, life landmarks, developed personality.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025

Дата публікації: 23.12.2025